

449
הוצאת "אחיאסף"

אוצר ישראל

מבחר שירת העברים ומליצתם

ספר שני

רב האי גאון

שיר

מוסר השכל

נערך מחדש ע"י

א. ה. ווייס.

ווארשא

בדפוס האחים שולדבערג

תרנ"ג.

KAUFMANN
DÁVID
KÖNYVTÁRA

B. 449.

11 33479/11

רב האי גאון

שיר

מוסר השכל

נערך מחדש עם תולדות המחבר, מבוא והערות

ע"י

א. ת. ווייס.

הוצאת „אחיאסף“

ווארשא

בדפוס האחים שולדבערג דויקא № 1

תרנ"ג.

РАВЪ ГАЙ ГАОНЪ

Стихотворенія Равъ Гай Гаона.

Сост. А. Г. Вейссъ.

Издание „Ахיאсафъ.“

ВАРШАВА

Въ Типографіи Братъевъ Шульдбергъ, Дикая № 1.

1893.

Дозволено Цензурою
Кіевъ, 15 Апрѣля 1893 года.

רב האי גאון

פרק זמן הגאונים מראשיתו וכמעט עד אחריתו ידמה בעינינו כאילו אין אדם בארץ הישיבות אשר הציג כף רגלו הלאה מגבול ארבע אמות של הלכה, ואל חכמה ודעה חוץ מזה אין דורש ואין מבקש, אין שם עינו ואין שם לבו. לא לבד כי חכמות העולם כנכריות נחשבו להם, יען כי הרוח אשר משל בישיבותיהם לא ראה באלה כל תועלת לדת היהדות ולחוק ידם בתורה, כי אם גם חכמת לשון קדשנו, אשר היא באמת משען חזק לדת ולתורה, גם היא היתה בעת ההיא שדה בלתי נעבד אשר לא יורע ואם נורע עלה כלו קמשונים. כי לולא כן לא יתכן כי בכל פרק הזמן הזה עד קרוב לקצו אין אחד מן הגאונים אשר הפליא לעשות בחכמה הזאת, כן ידמה לנו אם למראה עינינו נשפוט ואם נוכיח ממה שאין לנו שארית פיוטים נאים ומליצות ושירים מן הגאונים על העדר החכמה הזאת בארץ הגאונים; אבל זה יהיה משפט מעקל. שתי הישיבות לא היו כל הארץ ובעליה לא היו כל יושבי הארץ וחכמיה. ונקח למשל את דורותינו האחרונים, רב פלטוי ורב נוטרונאי ורב עמרם של הזמן האחרון, אולי נוכל לכנות את הרב בעל "נודע ביהודה" והרב בעל "שאנת אריה" והרב בעל "פני יהושע". ומי פתי יחשוב יען כי שלשתם כל תקפם וגבורתם בתלמוד ולא היה להם יד ושם בחכמת הלשון על כן איש בארץ אין אשר בחר באשר מאסו?

ואנו ראינו כי בזמן אלה הגאונים אף בלי עזרתם ואולי גם למרות רוחם היתה בעת ההיא תהיה החכמה הזאת, אשר לא אלה הרבנים ולא אשר כמוהם גדולה ורוממוה, כי אם חכמים מקרב העם הרימו קרנה בכבוד, אף בן היה בפרק זמן הגאונים. ואם גם ממעשה ידי החכמים הנקראים בשמותם „גאונים“ אין לנו שארית אשר תעיד על השכלתם בחכמת הלשון, הלא יש לנו שאריות הרבה מפיוטי בני זמנם וקצות ספרים כתובים בלשון עברית, אשר הם אות נאמן על רום המעלה אשר עמדו עליה המליצה והשיר בימים ההם, אף בין הגאונים עצמם בלי כל ספק היו אנשים אשר היה להם לב ורצון לחכמה הזאת, ואם לא השאירו אף עוללות מפרי מעשיהם אין זה פלא; הלא כמעט מכל פרי חכמתם לא נשאר רק עוללות. ואולי ישפוט אדם על חסרון כשרונם בה ורוע טעמם בראותו כי נעמו להם פיוטי הקליר סרי טעם עד שנתנו להם מקום בתפלות הצבור — גם זה אין אות, כי מה שמצאו חפץ בפיוטי הקליר לא היה יען כי התאו למטעמות שיריו ומליצותיו ונחשבו להם כנעים ומירות ישראל; אמנם סבה אחרת היתה נגד פניהם, והיא, יען כי תוכן ענינם היה מושך את לבם אליהם, כי ראו בהם דבר אשר זמנם היה דורש אותו. זמנם היה זמן פריחת הקראים עויני הרבנים עד מות והתלמוד עד להשחית, והכשילו רבים בתורה אף מן הדבקים בתורת הקבלה, וכן ראינו מתוך כתבי תשובותיהם, כי היו אנשים גם בין הרבנים אשר היו ממאנים מלאמר דברי משנה ותלמוד בהגדה של פסח; ועל כן היו פיוטי הקליר דרושים לחפציהם, כי הם היו פיוטים ממין מיוחד, כי כלם היו נוסדים על מדרשי הרבנים שנזאי נפש הקראים והיתה כונתם כהיתר אמירתם עם תפלות הצבור לעשות פרסום נגד הקראים, וכן אמר הגאון רב נוטרונאי מפורש ושום שכל,

שהרשות נתונה לאמר דברי פיוטים שמרבין בהן דברי אגדה (1).
 ואולם במשך הזמנים פרו ורבו מחקרי הלשונות העברית
 והערבית בארץ הגאונים, והחכמות והמדעים הופיעו אורם
 כשמש בגבורתו עד כי גם בין אחרוני הגאונים ראשי ישיבות
 בבבל מצאו מאהביהם המדעים והחכמות ולכלם לראש חכמת
 לשון הקדש. הן מי יערוך לרב סעדיה גאון ומי ישוה לו
 בדורות ההם בחכמת דקדוק לשון הקדש ובבאור המקרא לפי
 עומק פשוטו ובנועם תרגומו ללשון ערבית! והלא דבר הוא
 אשר החכם הנפלא בכל אלה החכמות רבי אברהם אבן עזרא
 אמר עליו כי הוא הראשון מוקני לשון הקדש (ס' המאונים),
 ומי כמוהו מורה דרך לבני עמו במדעי העולם, ובתבונות כפיו
 ינחם על מי מנוחות האמונות והדעות למחוז האמת. ואמנם
 גם אחריו יאיר המדע נתיבות ארץ בכל, ומרוח רב סעדיה
 נאצל גם על גאונים אחרים אשר באו אחריו עד תם פרק זמן
 הגאונים.

אחד מן הגאונים אשר התפעל מרוח רב סעדיה ביתר שאת
 ויתר עז היה אחרון הגאונים בזמן, אשר עמו נחתם פרק זמנם,
 הוא רב האי גאון, בן רב שרירא גאון, בן רב חנינא
 גאון, בן רב יהודה גאון, ולמעלה מהם אבות אבותם
 כלם אדירי תורה מצאצאי נשיאים ראשי הגולה שבבבל,
 והתיחסו למשפחותם עד זרובבל בן שאלתיאל מזרע דוד בן
 ישי. משחר טל ילדותו נראו בו אותות כשרונום נפלאים ובעזו
 שקידתו כלמודים התפתחו ויהי לנטע נעמן אשר בכר פרו
 כבכורה בטרם קיץ. שנת הולדת אותו היתה שנת ת"ש לאלף

(1) עי' בספרי "דור דור ודורשו" ח"ל רביעי פרק כ"ב מצד 221 והלאה ועור כ"ס
 בספרי, שראיתי כי כבר בימי רב נוסרונאי גאון היו נוהגים לאמר פיוטי הקליר.

החמישי וכבר בימי נעוריו ישב לרגלי הגאון רב אהרן הכהן
 המכונה גם כלב בן סרגדו אשר הלך לעולמו בשנת תשי"ט.
 ורב האי בעצמו מעיד כי כמה שבתות היה עם אביו, אשר היה
 מחכמי ישיבת ר"א, אצלו וספר מונהגו בישיבתו בפומבדיתא
 (ס' האשכול ח"א צד 5), ובעת ההוא הלא רב האי עוד צעיר
 לימים. וקרוב הדבר מאד כי גם רבו זה העיר לבו לדעת
 חכמות אחרות ולהגות במדעים. והלא ידענו כי רב אהרן זה
 יותר אשר היה חכם בחכמה התלמודית עוד היה חוקר ודורש
 במדעים ואמרו עליו כי חבר גם ספר פילוסופי ועשה פירוש
 על התורה (גרמטץ ח"ז 356 בשם מונק). ועל כן לא רחוקה היא
 ההשערה כי האציל עליו רבו זה מרוחו לבל יסיר עינו מלמוד החכמות,
 בשקידה ובהגות לבו תבונות עברו לו חצי ימי חייו הארוכים,
 כי עד היותו כבן מ"ד או מ"ו שנה לא היתה לו כל שקידה
 בעמו רק ישב בשבת תחכמוני ואסף בחפניו חכמת התורה ויתר
 החכמות למיניהן. גם לא אפונה כי בקרב השנים האלה, אשר
 הן הטובות בכל חיי גבר, נתנה שקידתו פריה בעתו וחלק
 גדול או קטן מחבוריו הרבים אשר הכין ואשר יסד היו בני
 הזמן ההוא, אבל לא הוגד לנו מי זמי מהם יצאו לאור ראשון
 ראשון. זה נחשב בעיני משגה אשר שגו רוב קדמונינו, כי
 העלימו שמם מספריהם וילידי רוחם ואף אם לא העלימו לא
 רשמו הזמן אשר בו חברום. ושתי אלה הנקודות לא נכון
 שתעדרנה, כי כל מחבר טובע על מלאכתו חותם תכונתו
 וברעתנו אותה גם נעזר לתת משפט צדק על מעשהו. וכמו כן
 ידעת זמן הולדת איזה חבר תהיה לנו עזרה לא מעט להבין
 דבריו ולשפוט על ענינו ולחתר בתעלומות חכמתו. אמנם
 בשנת תשמ"ד או תשמ"ו התנשא ויוקם על לפקידה רמה. אביו
 רב שרירא אשר היה אז גאון בפומבדיתא מנהו לאב בית דין

על ידו, כל כותבי תולדות חייו עשו את שנת תשכ"ט לשנת הולדת אותו, ומדעתם ברור מפי הגאון אביו כי השנה אשר בו מנה את בנו לאב"ד היתה שנת תשמ"ד (או תשמ"ו) כמו שתי שנים לפני כתבו האגרת הידועה לקירואן, והאגרת הזאת היא כתובה בשנת תשמ"ו (או תשמ"ה), כאשר מפורש יוצא מתוך האגרת בהתימת דבריה; על כן יצא להם משפט מעקל לנשאהו על כסא האב בית דין עודו בילדות בטרם מלאו לו עוד שמונה עשרה שנים. ומי יאמין זאת על רב שרירא גאון שימנה נער לאב"ד, ומי יאמין על רבני הישיבה שיאבו לו וישמעו אליו? ואם נעבור על כל דורות הגאונים נמצא כי רובם לא נתמנו עד הגיעם לימי זקנה ובלי ספק לא נבחרו גם לאבות ב"ד מצעירי החכמים. אבל באמת טעות אחת קטנה תאכזר לפעמים טובה הרבה ותסכל דעת חכמים. הם חשבו כי נולד רב האי בשנת תשכ"ט, ואמנם מאין ידעו זה? האם מפי קבלה ומפי עדים נאמנים בני זמנו? לא. אמנם ממשפט דעתם, כי מצאו במקור ישן כי ר"ה מת בן ס"ט שנה, ועמד בגאונות ארבעים שנה, ובאבות בית דין י"ב או י"ד שנה, ומת בשנת תשצ"ח. ועתה המשפט אשר יצא להם מכל זה היה כי נולד בשנת תשכ"ט והיה בן כ"ט כאשר נעשה גאון וכבן י"ז כשנעשה אב"ד. ואמנם כל אלה החשבונות ילכו בתהו ויאבדו אם נדע כי במקור הראשון אשר נתן מספר ימי חייו ס"ט שנה נפל טעות, כי תחת צ"ט כתב המעתיק או הכותב ס"ט, כי באמת בן צ"ח שנה היה ר"ה במותו, ונאמנה לנו עדות בן זמנו תלמידו וידידו רב שמואל הנגיד הספרדי אשר קונן עליו בקינתו: „בכו ככה לרב האי אשר היה כלא היה, אשר חיה כמו מאה". ועתה יעלה חשבון ימי חייו כן: בשנת ת"ש נולד, כן מ"ד (או

מ"ו) שנה נתמנה לאב"ד¹, ואחר כן הגיע לגאונות והיה גאון ארבעים שנה. נמצא בין הכל צ"ה שנה. אולם יתר דברי ימי רב האי הגופיים לוטים בחשך, כי לא הגיע אלינו מהם דבר, רק אחת אשר גודע לנו עוד, והיא, כי לקח לו לאשה בת רב שמואל בן חפני גאון. ואין זה פלא בעינינו כי לא נשאר מקורות חייו הגופיים והומניים רק מעט מזער. לרעת קדמונינו רק זאת חשוב להשאיר לזכרון מעניני גדולי התורה והחכמה משפטם ומעשיהם מה שהוא שארית לברכה בארץ עד שנות דור ודור. בעיניהם תולדות אדם כאמת הן מעשיו הטובים, עבודתו בכרם ה' צבאות היא התורה, פעולתו אשר פעל לחיים, ואמנם תולדות חיי רב האי האלה לשם ולתהלה ולטוב לנו נשארו זכורות וכתובות לדור אחריו וכמעט אחת לא נעדרה. במעשיו קנה לו שם עולם טוב מבנים ומבנות אם כי הלך לעולמו ולא היה לו בן או בת, אבל ילדיו הם היו תלמידיו אשר נשאו שמו לכל קצוי ארץ (זכרון לראשונים מהרכבי 48). מעלות איש אך לעתים רחוקות יתחברו יחדו באיש אחד עטרוהו כנזר יושנים, גוף שחור ולב קדוש וזיו לו כבן עמרם² בן הללוהו בני זמנו, וממקור תורתו וחכמתו שאבו חיים כל הדורות העתידים. בקינתו אשר קונן עליו במותו איש

1) סבת ספקי כשתי השנים אם נתמנה לאב"ד בשנת תשמ"ד או תשמ"ו היא מסני ש"מצאנו שתי דעות מתי כתב רש"י אנרתו לקירואן. לרעת בעל "מאור עינים" כתבו בש' תשמ"ו, ואחרו שידענו כי ב' שנים קודם נתמנה לאב"ד לש"ו נפל מנויו בש' תשמ"ד. אך לרעת האפודי כתבה תשמ"ח, א"כ נתמנה תשמ"ו. החכם שוח"ה הוריעני כי בכ"ו סס' הקבלה להראב"ד שכידן הגי' והיו ימי חייו צ"ט שנה ובס' הקבלה להרמ"א מוכא כסה"ד כתוב כמון צ' שנה היו ימי חייו. הראשון שהעיר על חסעות היה ר' משה ישראל חן בהגות, איי הי"ט, ואחריו ר' שלמה באבער בהכרמל ואחריהם הרכבי בהמגד, ועי' בס' "דור דור ודורשיו" ח"ד 174.

בריתו רב שמואל הנגיד כמעט אחודה ורשומה תולדתו. „במותו התורה הלכה לבית ציה ונגנו ספר קדש, והלך דין למסעיו ודבר חכמה ותושיה והתורה עלי אישה מקוננת והומיה ועל בעל נעוריה מיללת וכוכיה" בו אבד עזר לעשוק, אבד מכריע במחלקות, אבד עומד בפרץ נגד המורים אשר יורו בתהפוכות ונגד העושים מלאכת ה' רמיה. ולא נחשב כי רגשי האוהב והפלגת המשורר יהגו מתוך גרונו, כי באמת אין בזה הפלגה אף כמלא מר מדלי. אמת הוא כי „יותר מכל הגאונים הרביץ תורה בישראל ולאורו הלכו דורשי התורה ממזרח שמש עד מבואו" (ס' הקבלה). אמת הוא כי במותו הלכה התורה ואברה מכבל וגם החכמה אספה נגהה. אמת הוא כי אין כמוהו אחריו בארץ ההיא אשר לצדק ימלוך להציל עשוקים מיד עושקיהם כח, ואף אמת הוא כי היה דיין אמת מכריע בין החולקים המתים גם החיים. ומה דמות נעריך לו בין הגאונים אשר בחזקת לב ואומץ רוח עמד בפרץ נגד פריצי בני עמו ופריצי המורים אשר יורו בתהפוכות ורמיה (1). ויען כי היו פורצי פרץ כאלה בזמנו על כן נמצא כי היה מקפיד מאד להחזיק במעוזו מנהגי ישראל והפריז לפעמים על מדת הדין לאסור המותר באמרו: שאם יש פורצים בדבר יפה לגדור בפניהם (שערי תשובה סי' צ"ג). כמורה חכם יודע רוח העם ורפיונו ומה זמנו דורש מאתו לא ירא ללכת הלאה מן הגבול אשר גבלו הראשונים. הן בענין מלאכה בחול הזמועד קימו וקבלו עליהם היהודים על פי התלמוד איזו מלאכה אסורה

(1) הראיות על כל אלה כתובות וספורות בספרי, דור ודור ודורשניו ח"ד פרק י"ח, ואיטום בכל מאמרי הוה בכ"ס הראיות, כי אין תכליתו רק לספר דברי ימי הגאון לקוראים החצצים לרעת תולדות גדולינו, אבל אין אומנתם החקירה והבקרת.

ואיזו מותרת, אבל לא שמענו שיחייב התלמוד לאיש הרוצה לעשות מלאכה שישאל בפרטות את החכם אם מותר לו לעשות מלאכה זאת או זאת. ובכל זאת יסד רב האי: שחייבים בית דין לגזור גזרה שלא יהיה אדם עושה מלאכה בהח"מ אלא על פיהם... מפני שבית דין מצווין להזהיר העם... כי ענין העם תלוי על צוארם ויזהרו שלא יתפשו בחטאתם (שם סי' רס"ח).

כל חוקר לתכלית דבר יבין מכל אלה מראה דמות זמנו והיה דרוש אמיץ רוח להנהיגו, לחוק כל בדק ולגדר הפרצים, והנה איש כזה היה רב האי ומאת אלהיו היה נועד לנחות בטח את בני עמו לתורה ולתעודה. ויהי בשנת תשנ"ח ורב שרירא אביו זקן מאד, ונלאה מרוב עבודה אשר עבד באמונה כשלשים שנה בפקירתו הקדושה, וגם לא מעט הציקוהו פגעים באחרית ימי חייו, כי כל צדקתו ויושר לבבו מרכסי איש ומרעת מתנגדים הצל לא הצילוהו, זירא כי הגיע הקץ לפרוק עול הגאונות מעליו, וימסור הגאונות ביד בנו רב האי. ויהי אהרי מות רב שרירא אז ראו מה היה להם וכמה גדולה אבדתו ויעשו פרסום למותו מאין משלו בכל ימי הגאונים. ביום השבת אחרי פטירתו קראו בתורה פרשת: „יפקוד ה' אלהי הרוחות לכל בשר איש על העדה“, עד תומה. וקראו למפטיר: „ויקברו ימי דוד למות“, ותחת הפסוק האחרון בפרשה „ושלמה ישב על כסא דוד אביו“, קראו: „והאי יושב על כסא שרירא אביו ותכון מלכותו מאוד“, וכדברי נבואה גם נאמנו דבריהם אשר הגידו לאחור, כי באמת נכונה מלכותו מאד, כשחר נכון היה מוצאו, כשמש בחצי השמים האירו חכמתו ותורתו תכל כל ימי פעולתו ועוד כימיו האחרונים רוחו הופיעה נהרה. עת רעה היה זמנו. נרגנים ובעלי מריבה לפעמים

נשאנו ראש, גם בין הגאונים היה ריב ומדון לא מעט, מימי רב סעדיה גאון כמעט לא חדלו; אבל רב האי ברוח חכמה ודעת אשר עליו, ברוח עצה וגבורה אשר מלאתהו הצליח להקים סערה לרממה. אכן היו גם רבים המתפרצים בעם וערב לבם לשלוח יד במנהגי ישראל, וזה היה תמיד למורת רוח לרבנים ולשכים בעיניהם. כי המנהג היה להם קדש כמעט יותר מהחק. וכאז כן עור עד היום הזה אנו רואים אנשים אשר לפתה ידם מחקת התורה וחכמיה ואינם מותרים על כל מנהג קטן. וגם ראינו רבנים אשר לפעמים יעלימו עין אם זה או זה הלפו חק עברו תורות וצועקים חמס ומר על בטול מנהג ממנהגי ישראל. גם רב האי גאון היה כאחד מאלה, הוא היה מקפיד מאד על מנהג ישראל, קדוש יאמר לו ולא נתן לסור ממנו אף כפסע. הוא היה אומר דרך כלל, כל מנהג שאין בו אסור טוב לעשות (ס' האשכול ח"ב צד 3). וכל מה שלא נדע להכריע מן התלמוד נתפוש מנהג כל ישראל (שם ח"א צד 1). ובכמה מקומות בתשובותיו רגיל להזהיר שאין לשנות מן המנהג. דבקתו בהמנהג הביאתהו להתויק גם מנהג המוני נפתל אשר יאות רק לנשים זקנות, ואף הוא בעצמו לא ידע טעם ובכל זאת צוה להתויק בו. נשאל על מה שנהגו העם להזהר בשעת החקופה שלא לשתות מים, והשיב: אף על פי שלא ידענו לו טעם צריכין אנו לחוש שלא על חנם נתפשט מנהג זה בישראל (תשו' הגאונים ד' ליק סו' י"ד). ואמנם דבר זה רע ומר מאד. הנה חלק גדול מן המנהג אשר נוהגים בעם נוקר ממדת החסידות של מנהיגי הדור, או נאמר הרבנים. הנה מנהגי או רב זה וזה היה בחסידותו מפריז על מדת הדין ורצה לזכות את מונהגיו באסורים חדשים אשר אינם מצוים, ומה עשה? חנכם על פי דרכו ובמדת חסידותו, וכאשר ארכך

הימים נעלם מקורו ונשכח ראשיתו, ובאחרונה היה מנהג ישראל. ברור הוא בעיני כי ממקור כזה יצא המנהג לאסור אורו ודוחן בפסח. רבותינו בעלי התלמוד לא גזרוהו, בספרד ובצרפת לא הנהיגוהו ויש מגדולינו קראוהו מנהג שטות, ומאין בא אלינו? מחסודי אשכנז אשר מעולם אנשי שם וגבורי כח להוליד מנהגים. והנה אם יתמיד זה לעולמי עד תמלא כל הארץ רבבות אלפי מנהגים, וזה באמת מכת פרושים. ואמנם רב האי בהחזקתו במנהגים מצא למכה הזאת תרופה ויסד וקבע כי בדבר המנהג אין לתת תורת כל אחד ואחד בידו לנהוג איסור בדבר המותר משורת הדין (ש"צ ח"א ש"ד סי' כ"ד). דבר גדול דבר רב האי באמרו שכל מנהג שאין בו אסור יש לעשותו. ומוזה למדנו כי מנהג אשר יש בו נזק לתורה ולדת אין לעשותו, ועל כן בעת אשר המנהג יכול להביא את המון העם לתעות מדרך הטוב לעות משפט המוסר ולהפסיד את רוח הדת גם אלף מנהגים ילכו בתהו ויאבדו ולא אחת מאלה המדות אשר הן עקרי תורת ישראל. ומאד התרעם על המנהג שנהגו להתיר נדרים ושבועות באופן שעומד בראש השנה ואומר „כל נדר שאני עתיד לידור כל השנה הרי הוא בטל“. ומוזהירם אל תנהגו במנהג הזה וכי קל הוא בעיניכם לחטא אדם בענין נדרים ושבועות... „אילו היו יודעים בני אדם ענין הנדר וענין שבועות לא היו מעריכים עליהם כלל“ (ש"ת סי' ל"ח). זה מכון על ענין התרת נדרים אשר נוהגים בו המתחסדים בכמה ארצות עוד עד היום הזה, והם אותם המתעקשים לאמר „אנו שומעים לקיים מנהג ואין אנו שומעים לבטל מנהג, ואף אם רב האי המבטל עמל הוא בעינינו, ואמנם בענין אמירת „כל נדרי“ ביום הכפורים עוד יותר מזהיר ומתרעם ואומר: „נוהגים העמים אשר סביבותינו לומר

ביום הכפורים כל נדרי ואומרים דברי הערמה לשנה הבאה אין ראוי לעשות כן . . . . וחם וחלילה" (שם סי' קמ"ג). מי יגלה עפר מעינוך רבנו האי וראית כי יש עוד היום קהלות בישראל אשר הרבנים מוסרים נפשם על זה "הכל נדרי" וחם וחלילה מהפיל דבר מדבריו ארצה ואתה וכל הסומכים עליך אשמים. גם מטעם הוזה ולתכלית העמדת היושר והמוסר לא חדל להעמיד דבריו נגד תיקון או מנהג גאונים שקדמוהו. דבר ידוע הוא כי הנדויים והחרמות עמדו בימי הגאונים ברומו של עולם, הם היו כלי מלחמתם והגאונים עשו למדקרות חרב, בתתם על המוחרם עונשים כמעט עזים ממות. מי שהחרימוהו לא היו רשאים למול את בנו ולקבור לו מת, אך רב האי ראה כי זה ענין רע ואכזריות אשר לא יאות למדת היהדות, על כן בטל המנהג הרע הזה ויסד שמו שהחרימוהו תקהל חיובים למול את בנו וקוברים את מתו (שם סי' מ"א). וקרוב הדבר מאד כי יען שלפי דעתו אין לתת מעמד למנהג במקום ובזמן שמביא הפסד מוסרי, וביען כי לדעתו ראוי לבטל מנהג בעת שנדרש כן לתכלית מעשה הטוב ולדבר מצוה (תש' הג' ליק סי' מ"ד), אף בעבור זה התיר לכל צבור וצבור שיעשו תקונים אף אם בחרם לבטלם אם נודע להם שהדבר טוב וישר הוא לשנותו (שם סי' ל"ד) וכזה נתן התקון והבטול ביד הצבור שהם המנחיגים והפרנסים בדורותם אשר יודעים צרכי עמם ומחסוריו וכל הדרוש לטובתו המוסרית. ואם תקונים אשר נעשו בחרם צוה לבטל כהודע להם שלפי זמנם טוב וישר הוא לשנות הדבר, על אחת כמה וכמה שלא נתן להעמיד מנהג של מה בכך אם על ידי העמדתו ינתן יד למריבות ומחלוקות בקרב קהלות ישראל, כי איה דבר טוב וישר יותר מהתקנה השלום? יש להתאונן על זה כי אלה הרבנים היותר קרובים

בעיניהם לרב האי התלמודי הם היותר רחוקים מרב האי רם המעלות והמדות.

מלפנים ומאז היו הישיבות בכבל נשואות פנים בכל הארצות אשר ישבו בהן יהודים. אין דורש ואין מבקש לדעת מי הוא ומה הוא הגאון. הישיבה היתה מכבדת את הגאון הנפקד עליה. לא כן רב האי גאון הוא מכבד את הישיבה. שמעו הלך עד קצוי ארץ וים רחוקים, ולאורו הלכו דורשי התורה ממזרח שמש עד מבואו". וגם אשר לא היו צריכים לגאון הישיבה היו צריכים להגאון רב האי ולתורתו ולחכמתו ויחלון כל הגדולים אשר בארץ ואדירי התורה. מכל פנות הארץ, מתימן ממזרח ומצפון ומארץ כוש שלחו אליו, שלוחים לקחת הוראה מפיו. גם מאשכנז וצרפת ואספמיא עומדים לפניו בענין שאלותיהם וספקותיהם (ש"ת סי' צ"ט) גם נאספו אליו תלמידים מקצות הארץ, כאשר יקונן עליו הנגיד: "ילדים לו בכל ארץ ערבית ואדומית, אשר גדל עלי תלמוד וטפת להוריה". ככל ימי הגאונים ושתי הישיבות יצאה ההוראה מכבל ליהודים בארצות אחרות גם הרחוקות; אמנם על כלם הגדיל רב האי לעשות. בכל פנות דיני ישראל נשאל, בכל עניניהם בקשו עצתו, ובכל דבר חכמת בינה דרשו מפיו פתרונו, ובכל אלה היה להם המורה לצדקה ודיון נאמן יועץ פלא וחכם חרשים. ואף על כן מספר התשובות אשר יש בידינו כתובה על שמו רבות לאין מספר, תשובות בהוראת הלכה למעשה, בדיני ממון ואישות, במנהג התפלה והמועדות. ודבר פלא הוא כי בדיני אסור ומותר, שחיטה וטרפות ותערובות איסור תשובותיו אך מועט הגה ונער יכתבן, וזה בלי ספק מופני שעל אלה הענינים לא היו צריכים לשאול לגדולי הגאונים, כי היו גלויים וידועים לשוחטים ולבודקים וקצתם נתנו ביד הנשים ובעלי בתים, כי

בעת ההיא עוד לא היו אלה הדברים ארוכים ורחבים ומסובכים כמו שנעשו ברוב הימים והשנים, גם חלק גדול ממשניותיהם מכיל פירושי תלמוד, ובאורי מלות, מחקרים בחכמת הדת ויסודות באמונות ודעות, הלשון אשר השתמש בו באגרותיו היחה עברית מעורבת בארמית כלשון הגאונים ומשניות רבות יש לנו ממנו כתובות בלשון ערבית. ולא נתמה על החפץ כי איש כמוהו מליץ ומדבר צחות, כי בהר בתשובותיו לשון הגאונים מעורבת וחסרת טעם או לשון ערבית לעניני תורה, כי רב האי בין הבין את אשר לפניו; ועל כן השיב להשואלים כלשונם. כהחכם האמתי דבר אתם בשפה ברורה ובדברי נחת, מלבד אם באו אליו בדברי קנטורים ותואנות, בשאלות בדויות ובהמצאות חדשות, או לא עצר כח מלהוכיחם על פניהם; אבל גם הוכחותיו בנחת נשמעות¹. מזה נראה כי רע עליו מעשה המתחכמים לבקש המצאות, דינים ותקונים כמעשה הפלפלנים בדורות האחרונים השמחים כעל כל הון אם ימצאו בפלפולם דין חדש ומתגדרים כאילו מצאו עולם חדש.

הנסיון יורנו כי כל איש אשר נקרא להיות מנהיג העם ושומר על טובתו ואשרו, אם בעל נפש ומנהיג נאמן הוא לא תחס עינו על טובת נפשו וכתם לבב יקריבנה קרבן לטובת העם, אף כן הוא באנשי רוח עברי אמת הנאמנים, בצעם, טובם, רגשי לבם ונטיית מחשבתם יעלו עולת כליל על מובח האמת. המודה הצודקת הזאת נמצאה גם ברב האי גאון. לא מעט מצאנו בתשובותיו כי הוא חולק על הגאונים שקדמוהו

(1) כבר אמרנו למעלה כי לערך תכליתנו במאמר הזה לא ראינו הברח להביא ראיות מפורטות על דברינו ופסורינו, הלא הן כתובות בספרנו דרו"ד סי"ח ותרוצה לעמוד עליהן יענין שק.

ומבטל דבריהם. וזכור רק מחלקתו על רב סעדיה, שהיה מרגלית יקרה בין הגאונים, בענין יום טוב שני של גליות (תש' ד' ליק סי' א) ומחלקתו על כמה גאונים ור"ם בכללם בענין אמירת „כל נדרי“. ואחרי אביו מי היה קרוב לו יותר מרב שמואל בן חפני, אשר היה אוהבו וחותנו, וכל זה לא היה שוה לו ובכל עת שהיה רואה כי לפי דעתו הרחיק ר"ש מן האמת חלק עליו. מכל זה נראה כי לא נשא פנים בתורה גם לגאונים שקדמו לו, אשר כבדם כמלאכי אלהים ומוראם עליו ככורא שמים, וגם רגשי רוחו ונטית דעתו כאין היו לו נגד מה שהכיר היותו אמת. בכל עת הייתי מתפלא על רבותינו הבבליים כי שמו להם לחק לבלתי השגיח על חכמת התלמוד הירושלמי נגד הגמרא הבבליה וירחווהו בשתי ידים מבלי בחינה ובדיקה עם מי הצדק. וכי משוא פנים יש בדבר? גם רב האי גלה דעתו בענין זה בפירוש, וכתב לאחד מן החכמים ורב נחשון בן ברכיה שמו: אנו על התלמוד שלנו סומכים ונגד מה שפסק הבבלי לא נחוש למה שכתוב בירושלמי, ורק נלמד ממנו דברים הסתומים בתלמוד שלנו או שלא נתפרשו בו ונתפרשו בירושלמי, או אף במקום מחלקת ואין המחלקת כי אם בפירוש הדברים נוכל לסמוך על הירושלמי (תש' ליק סי' מ"ו האשכול ח"ב צד 53). ואמנם לפי משפטנו על רב האי אשר הכרנו בו את האיש הדובר אמת בלבבו וירשימנה במעשיו, האיש אשר לא ישא פנים ורגשי אהבה ונטיות רוחו לדבר לא ישחררהו, ממנו היינו מיחלים כי עוד יעמיד תנאי אחד בענין הזה, והוא, שאם הדעת מכרעת כי הצדק עם הירושלמי או נמשך אחריו ונקבל האמת ממי שאמרה, והוא לא עשה כן ונחשוב בלבנו כי זר מעשהו ונתמה על החפץ! אמנם אחרי שוכי נחמתי כי נוכחתי שמנהג זה אשר נהגו הגאונים ובתוכם

גם רב האי טוב וישר ומוכרח היה לפי זמנם ומקומם. התלמוד הבבלי נוסד בבבל ואחרי חתימתו קבעו בו מסמורות, על פיהו הוכנו משפטיהם בחיים הרתיים, עליו יסדו חקת משפטיהם ומנהגיהם, הלכותיו והחלטותיו עשו לחק ולא יעבור. ולפי זה כל יסודי הבבלי היו להם כת מעשי אשר אין לנטות מהם ימין או שמאל, וכנגד זה לא היה להירושלמי לבני בבל מעולם הכח הזה כי אם כח למודי. ועתה כל עוד אשר הכח המעשי עומד בחוקתו ובתקפו כל הלמודים שבעולם לא יועילו להזיזו ממקומו. הלא כן הוא בכל חקות משפט בעולם, כי חק הנתן בעם והוא מקובל ונוהג במעשה הוא יהיה קנה המדה לשופטים על פיהו אף אם לפי מדת הלמודיות והעיון והחכמה או מדת ההשכלה המרחבת הוא מוטעה ומשגה ולא יתכן עוד, והיש שופט צדק אשר יערוב לבו לנגוע בהחק הזה ולשפוט על פי מדת דעתו והשכלתו? אף כן הדבר הזה. אחרי אשר קימו וקבלו עליהם היהודים הבבליים שהבבלי יהיה יסוד לחקי הדת ועל פיהו יצאו וילכו בדרך חייהם והוא יהיה להם המדה אין כח ביסודי התלמוד הירושלמי ודעותיו אף אם צדקו להרוס מה שקבלו הבבליים ומה שהיה להם לחק יסודי, ועל כן לא נתמה עוד על הגאונים שלא השגיחו על הירושלמי וצדק רב האי כי נמשך אחריהם.

רב האי גאון היה יחיד בדורו, ואם נוציא את רב סעדיה גאון מן הכלל אין משלו בכל הגאונים אשר היו לפניו, אשר כמוהו היה שלם וכולל ברוחו כל פנות חכמת התורה והדת והיה נאזר במדעים ומלומד בלשונות. ואין גם גאון אשר העשיר ספרות ישראל כמוהו בתורתו וחכמתו. בהמון תשובותיו אשר אין ספורות להן יראה לעינינו אמן גדול בהלכה אשר לא יפלא ממנו דבר, ולא בהלכה לבד כי אם

גם בעיני אנדה היה נשאל לפרש להם סתימותיה ולפתור הזרות בעיניהם. ובתשובותיו על אלה הענינים יפרוש אור חדש על ערך האגדה אשר לא שערוהו הקדמונים. פעם אחת נשאל מזה הפרש יש בין האגדות הכתובות בתלמוד שאנו מצווים להסיר שיבושם ובין האגדות הכתובות חוץ לתלמוד? והשיב: כל הנקבע בתלמוד מחוור ממה שלא נקבע בתלמוד. ואף על פי כן האגדות הכתובות בו (כלומר בתלמוד) אם לא יכווננו או ישתבשו אין לסמוך עליהן, כי הכלל הוא אין סומכין על אגדה. אבל כל הקבוע בתלמוד שאנו מצווין להסיר שבושו יש לנו לעשות כן, כי לולא שיש בו מדרש לא נקבע בתלמוד, אבל מה שלא נקבע בתלמוד אין אנו צריכים לכל כך אם נכון ויפה הוא דורשין ומלמדים אתו ואם לא אין משגיחין בו (האשכול ח"ב צד 47 והקדמת מנה"מ). והנה הכלל הזה חדש והוא יפתח חרצובות האונס מרות המאמין, ויורנו כי אין אדם חייב להאמין בדברי אגדה בין כתובים בתלמוד בין במקום אחר אם לפי דעתו משובשים הם ונפתלים, ואין יתרון על הכתובים בתלמוד רק שבהם חייב להשתדל ליישבם ואם לא יצלה לו זה גם עליהם אין להשיגה. ואמנם אם אקרא לכלל הזה כלל חדש אין כונתי לאמר שהוא המציאו כי אם הוא נחלת אבות ומאביו רב שרירא קבלו, אשר אמר בספרו מגלת סדרים, הנכון מהם (מן המדרשים) מה שמתחזק מן השכל ומן המקרא נקבל מהם ואין קץ ואין תכלה לאגדות (דרו"ד ח"ד פי"ז), ואמנם כאשר פרש אור חדש על ערך האגדה אף כן האיר עיני חכמים בבחינת מובנה ומורה דרך הישר איך נבארנה. וגם כזה יסר כלל גדול ויפרשהו באחת מתשובותיו. פעם אחת נשאל לפרש ענין „ארבעה נכנסו לטרדם“, ופתח תשובתו בהודיעו לשואליו מנהגו ומשפטו לפרש

דברי אגדה ואמר: דע כי אנו מעודנו אין דרכנו לחפות על דבר ולפרש אותו שלא מדעת מי שאמרו בדרך שאחרים עושים. והרי אנו מפרשים לך דעתו של זה התנא והוכן כונתו ואמתת מה שהוא סבור ואין אנו ערכים עכשיו שהדברים הלכה ודאי הרבה משניות יש שאינן הלכה ואנו מפרשים אותן אליבא מאן דאתנו (תשו' ליק סי' צ"ט). והנה אנו רואים בזה את רב האי גאון עומד על מצב הבקרת המדעית במדרגה עליונה. כי בדבריו האלה יגלה ויראה לפנינו לאיש דורש בחכמה וחושב שם האמת בדעת ובלי משוא פנים. ידע והכיר כי הדעות והמושגים מתחלפים בגלגול הזמנים, ועל כן לא יאות וגם רחוק הוא מן האמת לשים מחשבות ורעיונים מקרוב באו בפי קדמונינו ולהסב פני דבריהם לכונות אשר לא חשבו ולא עלו על לבם בהיותן יצורי זמן מאוחר. ונבדל בזה לטובה מרוב חכמי ישראל קדמונים וגם אחרונים אשר כל שטות הפילוסופים בלמודיות וטבעיות ואלהיות אשר יצאו לאור בכל דור ודור מצאו רמוזים או גם רשומים ומפורשים בדברי הקדמונים. היהודים האלכסנדרונים דרשו את התורה על פי החכמה הפלטנית, הערביים והספרדים מצאו בתורה ובדברי חכמינו חכמת אריסטו, והמנהג הזה לא חדל גם בדורות הבאים כמעט עד הדורות האחרונים. לא כן עשה רה"ג. כמשפט המבקר האמתי היה משפטו, רק פרש דברי הקדמון על פי מדת דעות זמנו ועל דעת מי שאמרם, ואף אם הוא לא כן ידמה. והדרך הזה הולך בכל פירושו באגדות אשר הגיעו אלינו, הוא מפרשן על דעת מי שאמרן, ועל כן גם ראיותיו לקח מדברי עצמם והדוגמאות ממקומות אחרים בדבריהם; אבל בכל ענין נמנע מיסד פירושו על הגיונים פילוסופיים כאשר אחרים עושים ואמר בפירושו כי דברי הפילוסופים רחוקים

הם מדבריו רבותינו חכמי ישראל (השו' ליק סי' כ"ח). גדולים היו מעשי רב האי בהלכה. יתר על מה שראינו מתשובותיו כי ישרים דרכיו בבניית התלמוד, אין בה נפתל ועקש, כי לא בפלפולים רהוקים משכל הישר מתהלך כי אם מדת ההגיון האור לנתיבתו, ראינו ככה מתוך חבוריו התלמודיים, הגאון הזה כתב פירושים על הגמרא ואולי על כלה. אין מהם בידנו כי אם פירושו על סדר טהרות, אבל הנשארים אבדו ועל כל פנים לא נמצא מהם בדפוס. ואם נשאל מה היה להם להכמינו הראשונים כי לא השאירום לקיום? על זה התשובה כי סבת התעלמם היא יען כי המפרשים הראשונים שאבו מהם רובם עד שכמעט הריקו המקור כלו, על כן הדורות האחרונים לא הקפידו עוד להעתיקם. לדעתנו גם זה היה גורל חלק גדול מספרותנו הקדמונית. איה הם כל הספרים הנקובים בשם ונוכחים בכתבי קדשנו, כמו דברי שמעיה הנביא ועדי החווה, דברי יהוא בן חנניה ומדרש ערו ועוד אחרים? ואיה הם כל ספרי דאגדתא והמגלות אשר נזכרו בתלמוד? וכן מה היה לכל פירושי הגאונים הלא מכלם אין בידנו דבר ישלם? אין זה כי אם כאשר אמרנו יען כי רוב דבריהם והמיטב מהם עלו בספרי החכמים בדורות אשר באו אחריהם לא ראו האחרונים עוד הכרח להעתיקם בשלמות כאשר יצאו מתחת ידי מתבריהם, ובכן מעט מעט נגזרו מארץ החיים. מחביריו הרבים נשארו אך אחדים בכתובים ובשלמותם. האחד מהם הוא פירושו למשניות מסדר טהרות. אין כונת החבור לפרש הענין ההלכותי במשנה כי אם לבאר מלות ודבורים בלשון קצרה וקלה על פי דקדוקו ושמושו והוראת גזרתו אם משרש לשון מקרא או לשון חכמים או ממקור לשונות אהרות, ארמית, פרסית, יונית ורומית. ואמנם בכל

הספר לא נמצא כי יקה גורת מלה במשנה מלשון ערבי. כי ידע כי בימי חכמי המשנה לא היתה הערבית מהלשונות הרגילות בארץ ישראל. ואם נמצא במקום אחד, כי הגאון רומז שמלת תלוליות כמין הר קטן „תל” בטיית (כלו' בערבית) לא ירצה בזה שנגזר מן תל הערבית, כי אם להפך שרוצה לומר כי גם הערבים אומרים תל להוראה זו; אבל עקרו לשון הקדש כמו והיתה תל עולם, כמו שאומר שם בפירוש (שם צד 25). ופלא הוא כי גם מלה ארמית יכנה לשון הקדש (צד 10). במקומות אשר נעלם ממנו גורת מלה ושרשה יפרש לפי הענין, אבל לא בהשערה כי אם יביא הוכחות ודוגמאות ממקומות אחרים ממקרא, משנה, תלמוד ירושלמי ובבלי, תוספתא ומדרשים ותרגומים. גם נעזר לפעמים מפירושי גאונים שקדמוהו בלי הזכרת שמם, רק את רב סעדיה מזכיר פעם אחת בשם (צד 38). מן הפירושים מהחכמים אחרים אשר רומז עליהם נראה כי היו בידו קובצי כתבי יד מחבורי הגאונים והחכמים שקדמוהו, ורומז במקום אחד על תלמוד כלים אשר מצאוהו ברומא (צד 11), ובלי ספק היתה לו העתקה ממנו, והוא חולק על הפירוש המובא בו, ואין זה פלא כי גם במקומות אחרים מצאנו שדוחה פירוש הגמרא ופירש באופן אחר כשאר פירושו עוקר הלכה (דה"מ צד 318), ובפירוש אמר על באר מלה שנוטה בו מפירוש התלמוד, אף על פי שבגמרא גטין לאו כי האי גזנא נפיל אבל קימא לן אין מקרא יוצא מידו פשוטו (צד 17). ומה נאמנו מאד דברי הנגיד בקינתו באמרו עליו: „אשר אחז בעודו חי בכל חכמה יפיפיה”. ראינו כי דרך מדעי ואמתי דרכו בפירושו, ראינו כי היה למוד ובקי בלשונות שונות, ועוד יתר על כל אלה נראה כי נתן את לבו לדרוש ולתור בכל מוני החכמות.

הדרך המדעי והאמתי מאיר ומוזהיר למאד מתוך פירושו
 לתלמוד, ואף כי אלה הפירושים אבדו ואינם עוד שלמים
 אתנו, בכל זאת לא יבצר ממנו מזימה לשפוט עליהם משפט
 צדק, כי אם גם לא הנחילונו טובם בשלמות הלא שארית
 חלקית הגיעה אלינו בהעתקות אשר העתיקו מהם גדולים חקרי
 לב דור אחרי דור בדורות אשר באו אחריו, והם הם עדי עמם
 עיונו וחקר מדעו בתורה, ספר הערוך מרבי נתן בן יחיאל
 מרומי העלה רוב פירושי רב האי, ואף כי רק במעט מקומות
 הזכיר מקורו, הפירושים לסדר טהרות מביא בעל הערוך כמעט
 ככתבם וכלשונם בלי הזכרת שם בעליהם, ומזה נוכל לדון כי
 כמו כן עשה בפירושו לשאר המסכות, במקומות שמביא
 פירושים בשם הגאון סתם מכוון על רב האי, ולא רחוקה היא
 ההשערה כי רוב פירושי הערוך שאובים מפירושי רה"ג, כמוהו אף
 כן כל הרבנים אחר דור הגאונים, כמו רבנו חננאל בן הושיאל
 ורבנו גסים בן יעקב מקירואן ורבנו גרשום מה"ג בלי ספק
 השתמשו בפירושו. בערוך נרמז על פירושו לאחד עשר מסכות:
 חגיגה, ערובין, פסחים, סוכה, כתובות, קדושין, תעניות,
 גטין, סנהדרין, שבועות, חולין; ברב אלפס נזכרו גם
 פירושים על ביצה, מגלה, בבא מציעא, מגלה, ורבנו חננאל
 מזכיר גם פירושים ליומא, רבנו שלמה בן אדרת מעתיק
 הרבה מפירושו למסכת ברכות, שבת, ורבנו האי עצמו
 יזכיר פירושו על סדר זרעים ובבא בתרא, ואמנם בין פירושו
 לטהרות ובין פירושו לשאר מסכות יש הבדל גדול. באלה
 לטהרות אינו נכנס לפרש הענין כי אם המלות והדבורים,
 אך באלה לשאר מסכות לא השפיק לו באור מלותיו כי אם
 יבאר גם משאו ומתנו של התלמוד ויפרש כונתו וגם יתן לב
 על האגרות ולפעמים יכריע גם ההלכה, ויתאר בלשונו גלגול

דברי הסוגיא, היותיה ופרוקיה, הכל מסודר ומקושר ומפורש עד שיצא כנגה מובנה⁽¹⁾. ואם נשאל למה שנה מעמו? התשובה: יען כי אלה לשאר מסכות נועדים לתלמודיים ולהם צורך לפרש הכל כמו המלות בן המשא ומתן וכל ענינים, אבל הפירוש לטהרות נועד למעיינים ולחכמים מצויינים והיה דו לו לפרש רק המלות הזרות שבמשניות סדר זה, אשר בזה יש צורך גם לתלמודיים גדולים, כי לזה לא תספיק חריפות כי אם בקיאות בלשונות ובחכמות⁽²⁾. שמירתו את דרך המדעי וההגיוני נודעת לנו עוד יותר מכתביו ההלכותיים האחרים אשר זכינו לאורם. האחד הוא ספר מקה וממבר, כולל כל עניני מקה וממכר בשישים שערים כתובים בלשון ערבית לבני אותו הלשון וכארבעים שנה אחריו נעתק מרב יצחק אלברצלוני ללשון הקדש. סדר הספר נאה ונערך בערך הגיוני והלכותיו מיוסדות על ראיות. לפעמים נוטה מן התלמוד או מוסף בשקול דעתו, ואם יש פירושים מסופקים בהמקומות מן התלמוד שהביא מהם ראיותיו מכריע ומפרש לפי דעתו. על דיני מקה וממכר אשר אינם נוהגים בזמן הזה כמו מכירת בתי ערי חומה ואמר בפירוש „ולא באתי לפרש תורת זה הממכר לצרך זו השעה לפי שאינה אלא כשעה שישאל שרונים על אדמתם (שי"ח)“, באגודה אחת עם הספר הזה נמצא בידנו ספר המשכון, משפטי התנאים, משפטי ההלואה, וגם אותם כתב בלשון ערבי ונעתקו ממעתיק אחר במליצה יותר פשוטה וברורה. עוד חבר ספר הלכה ושמו שערי שבועות שנתן לו המחבר. גם מזכירו

(1) כל מה שכתבתי מתכונת דרכו בהלכה מבורר ומוסר בראיות כמו שכתבתי באריכות בס' דר"ד סי"ח, ולרגלי כונתנו במאמרי הזה אין צורך לשנותם בפירוש.
(2) ע' בס' טהרות צד 45 שפי' שמות עשבים על פי מה שמצא בספרי רפואות,

בשם כתב שבועות, ויש קראוהו „מישפטי שבועות“ ואין זה עיקר השם שנתן לו מחברו, ונקרא גם „ספר שבועות“ והוא מתאים עם השם „כתב שבועות“. והספר הזה חברו קודם שעשה ספר מקח וממכר. קצת פוסקים העתיקו גם דברים מספר המצרנות מיוחס לרב האי גאון (ע' דרו"ד ח"ה צד 188, 189) וזה הספר לא נמצא אתנו ולא ידענו מה היה.

ככובב נגה הופיע אורו בשמי החכמות. „בכל חכמה יפסיה אחו“ מעיד עליו אוהבו הנגיד, לא בזה ולא שקן להגות בספרי הפילוסוף הערבי אבו נצר אלפראבי וקרא גם ספרי המדקדק הערבי אלכליל, ומוכיר את אלקארן ומאמר עלי בן אבו טאלב, והתוכח עם חכמי ישמעאל ולא יכלו לענות מפני חכמתו (הרכבי, זכרון לראשונים ח"א 173 עפ"י כ"י פ"ב), ורומז בפירושו לאגדה בכרכות על דעת הרבה מחכמי יון וזולתם (תשו' ליק סי' צ"ח). כל אחת מאלה הנקודות עדה כי היה רב האי מבעלי החכמה ומאוהביה. ואולם נגד זה שמענו מפי כתביו כי הוזהר והזהיר את תלמידיו ואת כל המבקשים לדעת דעתו בזה לבלי קרוב אליה שלא יכוונו בגחלתה. אל הנגיד כתב: „תקון הגוף ומישור הנהגת האדם הוא העסק במשנה ותלמוד ואשר טוב לישראל. כי למוד התורה יועיל לעצמו ולחכמים שכמותו... ואשר יסור לבו מזה ויתעסק בדברים ההם יסור מעליו תורה ויראת הטא ויפסיד עצמו באותם הענינים הכתובים בספרים החיצונים ויסור מעליו כל דברי התורה לגמרי, ומזאת ההסרה יארע לאדם שיבשש דעתו עד שלא יחוש לעזיבת התפלה, אבל אם ימסרו עצמם לתורה ויראת שמים יצא להם מזה כי ינהיגו את ההמון לאחרית טובה בלי פקפוק ולא ישימו שום ספק בהקב"ה. ואם הראה שאותם בני אדם המתעסקים באותם הדברים ודרכי הפילוסופיא

יאמרו לך שהיא דרך סלולה ושבזה ישיגו לידעת הבורא לא תשמע ולא תאבה להם, ודע כי יכובו לך באמת ולא תמצא יראת הטא וענוה וקדושה אלא באותם המתעסקים במשנה ובגמרא". ואף כענין הזה כתב אל חכמי הודו אשר רצו לבאר דברי תורה על פי מדת החכמה החזונית ודרכי הטבעיים: "מה לכם תדכאו עמי לפני עניים בתורה תמחנו בשמעם את דבריכם וניב לשונכם בדרכי ארישמו וחבריו ודנים תורתו ית' באותו הדרך... ואתם עושים במשקל דעת יוצרנו ית' שהוא דעת התורה ממש לדעת הכל וריק רמה ותולעה תתו ובהו אשר אין בו ממש — אבל השיבו וחיו ושימו יד על פה ודעו כי כרחוק מזרח ממערב כך הרחיק המקום ית' דעתו שהיא דעת התורה הקדושה מדעות בני אדם. זכרו זאת והתאוששו ומאותו הדרך התבוששו" (ש"ת סי' ה'). ועתה איך נבין זה! רב האי גאון אשר אחו בכל חכמה והגה בספרי הפילוסופים יגנה את חכמת הפילוסופיא ויכוז מליה? אבל אמת הדבר כי מראותנו את ר"ה ידבר בפילוסופיא ויתן דופי בדרישתה אין לקחת מופת כי לא ידעה, ונהפוך הוא אילו לא ידעה לא היה נותן בה דופי, תכונתו הנשגבה, ישרו וצדקו ערבים כי לא מלאו לבו לדבר משפט על דבר אשר לא ידעו ולא הכירו, לא היה מכת התלמודיים המתחסדים הרוגנים על החכמה בלי דעת מה היא ומה טיבה. אבל יען ידעה ובחקר החומה התהלך על כן ידע כי קרוב לבא מאתה נזק לדת וחשש פן יתקלקלו דורשיה באמונתם, כי חשב שאין כל אדם כמוהו חזק באמונתו, אמיץ ביראת ה' ונאזר בגבורה לעמוד נגד ההתעות, ואף על כן לא ייעף ולא ייגע להעיר על הנזק וליעץ הרחקת הפילוסופיא. הוא סר מדרך אחרים האומרים שהפילוסופיא משענה לתורה ובה ישיגו ידיעת אלהים שהיא עיקר הדת. אבל הוא אומר

כי דת התורה אינה צריכה עזרה, ומרגע שתעזר מן הפילוסופיא כבר אינה תורה, כי כן כללו: דברי הפילוסופים רחוקים הם מדברי רבותינו חכמי ישראל. משתי בחינות נחשבה זאת החכמה בעיני רב האי גאון סכנה לתורה ולדת. התורה מבקשת המעשה אך ידע מהנסיון כי על ידי שעשו הפילוסופיא משענת לתורה ועל פי דרכה הבינו משפט הדת הישראלית, רבים התרשלו לפעמים מן המעשה, והסירו מעליהם תורה ויראת חטא ועזבו מצות מעשיות בחייהם הדתיים. ואמנם עוד יותר הסתכנו באמונתם, כי בהיותם נמשכים אחרי פילוסופותם הכחישו בכל מעשה שנאמר כי נעשה בו נס לצדיקים והוא ראה בעיניו כי איש כרב שמואל בן חפני הגאון אוהבו וחתנו לא נצל מהכחשה כזאת. ועתה זה היה מצב רב האי גאון לעמת החכמות החיצוניות. דבר ברור הוא כי ידע תעלומות החכמות, וידע כי רבים יסכנו בהן באמונתם ובשמירת המעשה. המבקש ויראת אלהים בדרכה לא ימצאנה וליראת חטא לפי התורה לא תביאהו והשוגה בה לא ישיג ארחות היו היהדות. ועל כן הזהיר בהפלגה מהעסק באותן החכמות¹.

הנה כבר ראינו כי לא היה רב האי מכת התלמוריים אשר ישבו כסאות למשפט ודנו דין החכמות אשר לא ידעו טיבן ותכונתן. אבל גם לא היה מבעלי התורה אשר אף אם

1) האגרת שכתב ר"ה להגניד מוכח בכמה ספרים מחכמי ספרד ומהם בריב"ש סי' מ"ה. ובאגרת הרמב"ן שכתב לחכמי צרפת המתחיל שרם אענה וכו', ורש"ל רפ"ט ז"ל הביא זאת האגרת כנוסחא חדשה בתוספת מעט מלין אחר, ויתעסק בדברים הללו² מוסף מלת "בלבד" ואחר, אלא במתעסקים במשנה ותלמוד" מוסף, ובחכמה יחד ולא בדברי חכמה בלבד". בזה יעלה הענין מהפך אל הפך. אבל כבר הראיתי בדרוד 180 בתערה, ובמאמר מיוחד בהאסף שנה 1/ 143 שכל הדברים שכתב שם בתולדות האי שלן משוכשים והנוסחא שהביא מוסיפת מאחד מאוהבי הפילוסופיא.

מעמו מעט דבשן והיו עריהן לא יבקרו עוד בין טוב לרע, בין אשר אפשר להסכן בה ובין אשר מלמדת להועיל והיא לטובה על כל מבקשיה. מאז אף כן עתה היו מורדי אור כאלה בין המון גדול מן הרבנים אשר היתה להם חכמת העולם לתועבה, אף דעת לשונות זרות היתה להם לזרא, ולא מעט ביניהם אשר גם חכמת לשון הקדש ודקדוקה חטאת נפש בעיניהם. לא כן היה דרך הגאון הזה. בהזיהירו אחרים מנשת אל החכמה היו עיניו רק על חכמת הפילוסופיא, לפי מושגה בזמנו, המדברת ממציוות אלהים ועצמותו ובכל מה שאחר הטבע, אלה היו בעיניו ענינים נפלאים משכל האדם ובאלה נאמר „כבוד אלהים הסתר דבר” הם הדברים המופלאים והמכוסים מבני אדם ובל נדרוש בהם ולא נחקר עליהם. ואמנם כאשר באלה חובה עלינו לפי תורת היהדות להרחיק התפלספותנו בהם אף כן חובה עלינו לדרוש את החכמות אשר הן תפארת לאדם ויש בהן תועלת לחיינו החומרים וגם המוסריים ואין בהן הפסד לאמתיות התורה והמעשים הדתיים. כאשר הוא עצמו נתן לבו לדרוש ולתור בחכמות ההן ולקנות בינה בכל הידיעות הנאות המועילות ממה שחויץ לחכמת התורה: בלמוד לשונות זרות, בתכונה, ברפואה ובטבעיות, אף כן יעץ וצוה גם לבני עמו להקשיב לחכמה אונם, כי אלה החכמות אינן צרות לתורה. הנה מה טוב ומה נעים מוסרו אשר השמיע לעמו בשיריו „מוסר השכל” (חרו 167): „היה קובץ לכל חכמה ואוסף, קנה בינה ולא זהב ובסף”. ובאר דעתו עוד יותר (חרו 162) דעה חכמה ואם דעתה פליאה, „דעה חשבון ובין ספרי רפואה”. וזה אות מספיק כי היה אוהב החכמות ומעורר אחרים להגות בהן. ואמנם כאשר התאמץ להאציל מחכמתו לאחרים אף כן בעונה למד מכל אדם וקבל האמת ממי שאמרה. וספר הנגיד בספר העשר אשר בו הרבה להביא

מפירושי הנוצרים (דדו"ד 181 ע"פ הרכבי) כי רב מצליח בן אלבצק הדיין בסיציליא בשובו מכגדד שלח לו אגרת בספור חייה רה"ג ומעלותיו החשובות ובתוך שאר הדברים ספר: ביום אחד נפל הדבור בבית הישיבה אדות פסוק אחד ורמז ר"ה לרב מצליח שילך אצל קתוליק הנוצרים אדות מה שנמצא אתו בכאור זה הכתוב. וכראות הגאון כי קשה הרבה לרב מצליח התרעם עליו באמרו האבות הצדיקים הקדמונים אשר היו קדושים לא נמנעו מלחקור על באור מלות אצל בעלי אמונות שונות... או הלך רב מצליח אל הקתוליק ושאל את פיו וקבל ממנו תרגומו בלשון סורית. זה הספור מלמדנו במדרגה ראשונה עד כמה הגיעה אהבת הגאון הוזה אל החכמות כי בקש חכמה ואמת בכל מקום המצאן. ובענין הוזה עוד הגדיל לעשות מאשר עשה הרמב"ם קרוב למאתים שנה אחריו. הוא היה אומר כי בענין הדברים המוכרחים בראיות ברורות שאין בהן דופי אין חוששין למחבר בין שחברו אותם נביאים בין שחברו אותם נכרים (ה' קה"ח ספי"ז), והגאון רב האי עוד הלך צעד אחד הלאה ואמר שלא נמנע מלחקור על באור מלות בכתבי קדשנו אצל בעלי אמונות שונות. ולמדנו עוד כי כמוהו כן גם גאונים זולתו הלכו בדרך הוזה וקבלו האמת ממי שאמרה אף אם לא היה מבני אומנתו. והנמנעים מוזה לא היו אלא מן המתמידים. כן היה בדורות ההם אשר רגילים לקרותם דורות השוכים. ואיך היה באחרית הימים? אוי להם לרבים מעלבונו של רבם אשר לא הלכו בדרכיו ולא למדו מדותיו, והגיעו הדברים עד גבול הסכלות בחשבם כי כל חכמות העולם כאין ותהו נחשבו נגד התחכמותם ושעשועי פלפוליהם.

דרכי החכמות וההגיון המדעי אשר היה לו בהם יד ושם הם היו הנר לרגלו בכל מחקריו. אם גם נזהר מלכת אחר

מדות הפילוסופיא היונית בהגות לכו בתורה, בעבור זה לא
 סר מהחקירה העיונית הטבעית אשר באדם החוקר לתכלית
 דבר. מעולם לא קבל דברים הממרים את השכל הברוא. ועל
 כן במצאו דברי קדמונים אשר לפי פשוטם אין השכל הישר
 סובלם, ואם נקחם ככתבם יפול דופי על אומריהם כאילו
 האמינו דעות המכבהות זהר דת היהדות, או בכל מאמצי כח
 התעמק בכונתם פנימה ופרשם בדרך משל וציור. הוא הציב לו
 כלל גדול והוא זה: כל דבר שאמרו חכמים המראה הגשמה
 לא אמרו כפשוטו כי אם בתורת משל ודרך דמיון לדברים
 הנודעים בינותינו למראית עין כמו שהוא בדבורי תורה שדברה
 בלשון בני אדם. וכמו שהנביאים ממשלים ואומרים: עין ה',
 יד ה', אף ה', עלה עשן באפו ואש מפיו תאכל, אשר לא
 יובנו כפשוטם אלא בתורת משל, כן הוא בדברי אגדה, כי
 בין משקול הדעת בין מדברי חכמים אין ספק שהקב"ה אין לו
 לדמותו לשום בריו ותאריהם ותכונותיהם (תשו' ליק סי' צ"ח)
 וכונת דבריו היא שכל התארים המגשימים שנמצא בדברי חכמים
 יש דמיונם בדברי נביאים, וכמו שצריכים לפרש דברי המקרא
 בדרך משל כן נפרש דבריהם, ואם אמרו שהקב"ה סיפק כפיו
 הלא כמו כן אמר הנביא אכה כפי אל כפי וכאשר יתפרש
 מאמר המקרא כן יתפרש מאמר הגמרא (שם), וכאשר יתפרש
 כאריה ישאג, שאג ישאג על נוהו כן יתפרש הקב"ה יושב
 וישאג כארי (האשכול ה"א ט' מדה"ג). ואמנם אין לדמות
 הביאור בדרך משל הזה אשר רב האי החזיק בו אל הכאורים
 בדרך משל אשר אחרים זולתו עשום, כמו מה שאמרו על כמה
 מעשים בתורה שהם משל יען כי כפשוטם וכאפן טבעי יקשה
 עלינו להבינם ורב האי נוהר מהם וצוה להרחיקם, כי דרך
 הכאור באופן הראשון הוא ממקור ישראל ובתורת היהודים

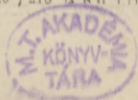
שרשו, אבל הבאורים בדרך משל מאופן השני הם ממקור אכזב, ממשפט הפילוסופיא של בני היונים יסודם. הם היו הכורים הראשונים לתאר בציורים אלליגוריים את אליליהם ומפלאות מעשיהם אשר האמונה בהם היתה ענין דתם, כי חכמיהם הפילוסופים מבחינת הפילוסופיא ראו כי האמונות ההן תהו והבל, ולמען לא תפול הדת עם האמונות התחכמו לפרש ספורי מעשים שהם רק ציורים ומשלים. והיהודים האלכסנדריים למדו ממעשיהם ועשו כמו כן עם ספורי התורה וקצתם גם עם חקיה ומצותיהם. ובררך הזה הלכו גם קצת מן החכמים המתפלספים בבבל ועל חקרי פילוסופיא ובאורים כאלה הוהיר רב האי וכן מפורש יוצא מדבריו אשר אמר על חותנו רב שמואל בן חפני על אשר באר מעשים שבתורה לאמר שהם משל, ואמר מפני שהרבה לקרות בספרי נכרים הכחיש בכל מעשה שנאמר כי נעשה בו נס לצדיקים ואמר שאין זה הלכה (תשו' ליק סי' צ"ט). עקר המכוון בזה אמנם הוא הכחשתו במעשה נסים המסופרים בתלמוד וכדומה, אבל בכלל דבריו גם הכחשתו בפשוטי ספורי התורה ושלא יובנו כי אם בדרך משל וציור אשר כן עשה רב שמואל בן חפני במקומות הרבה (עי' דרו"ד ח"ד צד 195 והלאה), ועל זה יאות לאמר בצדק שכן עשה מפני שהרבה לקרות בספרי נכרים, שבאמת כן עשו היונים כהבליהם ולא כן נדמה להם בבאורנו לספורי התורה. השטתה של בעלי המחקר מן היהודים מענין קול הנברא, אור הנברא, דבור הנברא, נמצא בדברי רב האי גאון קושלמת ער הקצה האחרון, ואמר כי כמו שמפרשים פה אל פה אדבר בו שבורא קול כן נפרש אמרם הורדת דמעה אצל הקב"ה שבורא דמעה, וגם אני אכה כף אל כף שבורא כפים ואף כן נפרש כל התארים הנשמיים (שם). ואמנם בכל באוריו המחקריים שהשתדל בהם לקרבם אל השכל

לא נעזר בהם מן הפילוסופיא כי אם דעות חכמי התורה היו לו משען ומשענה. וקרוב הדבר מאד כי גם תפישתו בשטח בעלי המחקר מן הקול והאור והדבור הנבראים והרחבתו על כל התארים הגשמיים, גם היא היתה בעיניו שטה משורשת בדברי חכמינו הקדמונים, כי מה בינה ובין אמרם שכל דבור ודבור שיצא מפי הקב"ה נברא מלאך נראה מזה מפורש שהדבור הוא נברא⁽¹⁾. והנה בכל אלה נכיר ברב האי גאון את התלמודי האמתי אשר בכל דעותיו ואמונותיו היה התלמוד מדתו.

והנה יען כי בדעותיו ואמונותיו רק אחרי התלמוד ימושך, אף על כן מצאנו כי בדברו מדברים מופלאים מישראל הפשוט יאמין במציאות ענינים, אף שהם דברים מכוסים מבני אדם, יען כי יסודם בתלמוד. כן נראה באחת מתשובותיו שכתב על ענין „ארבעה נכנסו לפרדס“. בתחלתה יקדים לאמר, שאין דעתו לפרש רק מדעת מי שאמרם ומה שהוא, האומרם, סבור ואינו ערב שהדברים הלכה, ואחרי כן יסדר בסדר הגיוני תולדות זה הענין. ויזכיר ראשונה, כי הרבה מן החכמים היו סוברים כי מי שהוא הגון בכמה מדות זכורות ומבוארות כשמבקש לצפות במרכבה ולהציץ בהיכלות של מלאכי מעלה יש לו דרכים לעשות שישב בתענית ימים ידועים ומניח ראשו בין ברכיו ולוחש לארץ שירות ותושבחות... ובכן מציץ בפנימים ובחדרים כמו שהוא רואה בעיניו היכלות שבעה וצופה כאילו הוא נכנס מהיכל אל היכל ורואה מה שיש בו, ומענין הוזה שתי משניות תנאים ידועות ומפורסמות היכלות רבתי וזוטרתי, וזה כונת אמרם ארבעה נכנסו לפרדס כלומר הציצו במרכבה וראו שנכנסו להיכלות, וזה היה מקובל אצל הראשונים ואין אחד מכחש בו,

(1) הענין הזה בארתי באריכות בספרי דר"ר ח"א ע"ד 218, 220 ע"ש היטב.

והיו אומרים שהקב"ה מראה נזראות לצדיקים כמו לנביאים .
ורב שמואל בן חפני הכחיש כל זה ואמר אין זה הלכה , אבל
הוא (רה"ג) סובר שהקב"ה עושה נסים לצדיקים ולא רחוק ממנו
שהוא מראה אותם בפנימיות מראות היכליו ומעמד מלאכיו .
והנה אף שמבואר מדבריו שחשב כי אינם רואים ראה ממשית
כי אם דמיונית , שמדמים כאילו רואים בעיניהם היכלות שבעה ,
הלא גם מבואר כי האמין בכל לב שהראיה הדמיונית היא
נסית שהקב"ה מראה אותם מראות היכליו ומעמד מלאכיו , ועל
כל פנים האמין במציאות אלה ההיכלות כפי מה שהם מתוארים
בספר היכלות . הלא אם יאמין שהקב"ה מראה אותם היכליו
בדמיונם בהכרח שיאמין גם מציאותם , כי איך אפשר שיראה
להם השם דבר שאינו נמצא במציאות , ואמנם על האמונה
הזאת לא הכרה פנימית אלצתהו ולא היתה פרי החקירה כי
אם עשה כמשפט התלמודיים המובהקים אשר להם מעשה
מרכבה ומעשה בראשית דבר גדול , ותהי זאת האמונה קדש
לקדמונים מן התנאים , ועשו בה משניות , וגדוליהם הגו בפנה
הזאת ודרשו בה כאשר דרשו בדיני שבת , ועל כן לא יפלא
אם רב האי התלמודי הנאמן אשר כל הנמצא כתוב במשנה
ובתלמוד היה לו למדה בחיים וברעות וכאמונות , אם נמשך
אחריהם בלי גטות ימין או שמאל . ואין לנו כל ספק כי לעצמו
השתדל רה"ג לקרב דבריו פלאות האלה אל שכלו , וסבר
שיתפרשו דברי החכמים כאשר יתפרשו דברי המקרא בכמו אלה —
וזה כשטתו — והלא גם במקראות נמצא ציורים ממראות היכליו
ומעמד מלאכיו , ולא נתמה על הדבר שלא הגיעו אלינו
פירושו באלה הענינים , יען כי הפרסום בהם היה נגד שטתו
במקום אחר . פעם אחת בא שאלה אל אביו מאנשי פאס אדות
הברייתא המיוחסת לרבי ישמעאל בענין שיעור קומתו , והיה רב

כתבת המו"ל:

Издательство „**Axiasaf**“ Варшава.

Verlag „**Achiasaf**“ Warschau.

B

449.

T.

Verlag „Achiasaf“

OZAR ISRAEL

Auswahl Hebräischer Classiker

unter Mitwirkung von mehreren
jüdischen Schriftstellern.

Zweites Buch

R. Hai Gaon

Lehrgedicht

„MUSSAR HASKEL“.

Edirt und bevorwortet von

A. H. Weiss.

